

cwergel → cwerg.

cyrograf, dawn. cerograf, chyrograf <gr. *cheirógraphon* – własnej ręki zapis, śrdw. łac., *cirographum* – przest., dziś żart. *własnoręcznie podpisane zobowiązanie*> – w przekazach demonologicznych – pakt, kontrakt zawarty

Zawieranie paktu z diabłem

z szatanem przez człowieka, który w zamian za odstąpienie diabłu własnej duszy po śmierci otrzymuje od niego w zamian za życia rozmaite dobra materialne, duchowe i inne świadczenia według własnych potrzeb. Najczęściej cyrografy były podpisywane krwią własną osoby zawierającej umowę z demonem. *Cyrograf, skrypt na duszę dyabłu, czyli zapisanie się dyabłu* [Lin-SJP]. *Cyrografy dyabłom, które nierozsądni podpisali, były pisane krwią, jako najwyższej przysięgi świadectwo* [T. Czacki, *O Litewskich i Polskich prawach*, Warszawa 1801]. W 1722 r. w Poznaniu wykonano z całą premedytacją wyrok na psychicznie chorym człowieku, co zaświadcza zapis z ksiąg miejskich: *Dnia 9 lipca ściety został przed ratuszem Andrzej Bocheński, rodem z Grodziska, za to, że raczej z przyczyn obłąkania kilkakrotnie podpisywał cyrograf własną krwią i przekazywał swą duszę diabłu. Bocheński wierzył, że za taki zapis diabeł, którego nigdy nie widział, dostarczy mu pieniędzy* [za: Z. Boras, L. Trzeciakowski, *W dawnym Poznaniu*].

Czady – diabły z regionu krośnieńsko-sanockiego posłuszne → Biesowi [Grąb-DP].

czarci krąg – 1. krąg taneczny zaplatany podczas sabatów przez diabły i czarownice; 2. grzyby rosnące w lesie w niemal regularnym kręgu, w miejscu – według przekonań ludowych – nawiedzonym przez diabła; 3. czarci taniec → diabelski taniec.

czarci taniec → diabelski taniec.

czarci wir → diabelski taniec.

Czarczi krąg. Z: Nathaniel Crouch, *Kingdomness*, Londyn 1668 r.

czarcica – 1. żeńska odpowiedniczka → czarta; 2. → czarcicha.

czarcicha, czarcica – istota demoniczna o genezie przedchrześcijańskiej, występująca w wątkach wierzeniowych Białorusinów, reprezentująca kategorię demonów negatywnych, szkodząca polonicom oraz podmieniająca lub porywająca niemowlęta. Rodzaj → boginki wywodzonej z duszy kobiety zmarłej podczas ciąży albo w połogu.

czarcie nasienie – eufemistyczne określenie diabelskiego dziecka, bękarta.

czarcie wesele, diabelskie wesele – 1. według przekonań ludowych gwałtowny wicher wyrrywający drzewa z korzeniami, trąba powietrzna wywołana szalonym tańcem diabłów. Przejaw powszechnego w kulturze słowiańskiej wierzenia w demony wiatrów; 2. → diabelski taniec.

Czarlej <znieszt. *Szarlej*> – imię diabła śląskiego [Grąb-DP].

Czarna – imię diablicy z regionu lubelskiego [Grąb-DP].

czarna baba, czorna baba – śląski demon polny → czarna pani.

czarna magia – według rozpowszechnionych w przeszłości przekonań, system obrzędów, rytuałów i praktyk zmierzających do osiągnięcia określonych skutków, najczęściej negatywnych dla człowieka, poprzez odwoływanie się do demonów i innych mocy nadnaturalnych. Czarną magię uprawiali czarnoksiężnicy. Por. biała magia.

czarna ręka → ręka.

czarna pani, czarna baba, czarno baba – nazwa → południcy na Śląsku. Wyobrażano ją jako piękną kobietę z koroną na głowie, pokazującą się na polach. *Czarna i biała pani nie czynią żniwiarzom krzywdy. Pojawiają się one jak inne demony polne w samo południe i proszą żniwiarzy o rozcięcie płonącej, fruwiącej beczki, czasem o zakreślenie tajemniczego koła, w które muszą wejść żniwiarze. Opuszczenie koła przed półgodziną grozi nieszczęściem lub sprowadzeniem wielkiej burzy, czasem ogromnego zwierzęcia* [Sim-WZP]. Por. biała pani.

czarne ludki → bożeta. (...) bożeta były „czarnymi ludkami”, które gnieździły się gdzieś na zewnątrz domów i do izby „wchodziły przez szpary” wtedy, gdy w mieszkaniu nie było nikogo [Gaj-DiD].

Czarniecki, diabeł <od: *czarnego* – koloru ulubionego przez diabła> → diabły szlacheckie.

Czarnobóg, czarnobóg, Czarnobog, Czarnoboh, Czernyboh, Czarny Bóg, czarny bóg <oryg. *czarnebok*>, **bóg czarny** – w mitologii zachodniopółnocnych Słowian, m.in. Serbołużyczan i Kaszubów, chthoniczne bóstwo nocy, mroku,

ciemności i zła, sprawca wszelkich nieszczęść, patron doli i niedoli. Według przekazu kronikarza Helmolda (XII w.) u przedchrześcijańskich Słowian pomorskich – Obodrytów, bóg zła, sprawca wszelkich przeciwności losu. Podczas uctw rytualnych nad krążącą wokół czaszą wymawiano zaklęcia jego imieniem. Kronikarz utożsamiał Czarnoboga z diabłem: *Panuje zaś wśród Słowian dziwny zabobon: w czasie uctw i pijatyki podają sobie w koło czaszę, w którą imieniem boga dobra i zła składają słowa – nie powiem poświęcenia, lecz przekleństwa. Wierzą bowiem, że losem pomysłnym kieruje dobry bóg, wrogim zaś – bóg zły. Dlatego to owego złego boga nazywają w swoim języku Diabłem, czyli Czarnobogiem, to znaczy bogiem czarnym* [Helmolda Kronika Słowian, 1163–1172].

* Nazywali go „diabol siwe zscernehoh” (występuje tu prawdopodobnie zapożyczenie z terminologii chrześcijańskiej). Pozwoliło to na wnioskowanie o słowiańskim dualizmie religijnym i zrekonstruowanie pary bóstw Białoboga i Czarnoboga – stanowiącej uzmysłowienie przeciwieństw: dobra – zła, szczęścia – nieszczęścia, doli – niedoli itd. [L.J. Pelka, w: *Leksykon religioznawczy*]. Zob. Białobóg.

czarnoksiężnica – lokalne określenie → boginki w rejonie Bychawy.

czarnoksiężnik – 1. → czarownik; 2. → planetnik.

Czarnusia – córka Boruty, diablca z regionu łęczycyckiego [Grąb-DP].

czarny → diabeł.

czarny anioł – 1. określenie diabła, wymienione pod hasłem DYABEL, DYABOŁ, przez S.B. Lindego [Słownik języka polskiego]; 2. → demony chorób.

czarny boczek – wedle wierzeń kaszubskich diabeł, zły duch zadawany przez czarownice. „Osobną nazwę ma zły duch zadawany w postaci robaka, bliżej nie określonego czarnego boczka, ‘chrząszcza’ czy włosa, którego czarownica, zwana m.in. także *diablą cotka*, *p’urtinka* (...) *zadaje ludziom w chlebie, lub na chlebie pod masłą, w strawie, napojach, brzadzce ‘owocach’, a nawet w tabace do zżywania. Najpowszechniejsza nazwa tego diabła *michál* lub nawet *pón michál* oraz zdrobniała jej forma *michálek*, niekiedy także z epitetem *czární michálek* (...)* [A. Sychta, *Kaszubskie nazwy diabła*].

Czarny Bóg → Czemyboh.

czarny bóg – 1. śląska nazwa diabła, szatana, przytoczona przez J. Lompe. *Był on niegdyś jedną z najpopularniejszych postaci śląskiej demonologii. Nazywano go *diabol*, *czorny*, *corny chopek*, *czort* (okolice Katowic, Bytomia i Pszczyzny), *piekielnik*, *zły*, *jaroszek*, *raroszek*, *rokita*, *gizd* (okolice Raciborza i Rybni-*

ka), *ancychryst*, *zły duch*, *satona*, *belzebub* (okolice Opola) i *kozybun* – *miał kopyta jak koza i widziano go z jednym rogami* (Turze pod Raciborzem) [Sim-WZP]; 2. *czómi bóg*, kaszubska nazwa → szatana. *Najgroźniejszą jednak wizję szatana, zwanego tu „czarnym bogiem”, wizję będącą niewątpliwie ewenementem na terenie Kaszub, zanotował Władysław Łęga* [Legends Pomorza, Gdańsk 1958]. *Otóż zgnębieni poddani wysłali do diabła dwunastu wydelegowanych chłopów. Za cenę wiecznego poddaństwa i uległości wobec demona uzyskują jego zapewnienie, że zgładzi on zniemawidzonego przez chłopów możnowładcę. Jak zwykle, warunkiem miało być wykonanie egzekucji przed pierwszym pianiem koguta. Gdy już „czarny bóg” udusił koguta i powracal do chłopów, ci obudzili wszystkie koguty, które powitały diabła donośnym pianiem. Rozwścieczony, domyślając się podstęp, przemienił natychmiast dwunastu chłopów w glazy, które w Pagórkach koło Miastka spoczywały przez wieki na znak, iż nie zawsze szatan daje się przechytrzyć* [Samp-DROG]; 3. → purtk; 4. → czarnobóg.

czarny chlopek → czarny chopek.

czarny chopek, czarny chlopek, corny chopek, czorny chopek, Czorny Chlopek – 1. nazwa diabła na Górnym Śląsku. Zob. diabol; 2. nazwa → utopca na Górnym Śląsku, pojmowanego jako istota diaboliczna. *Zobaczył czarnego chłopka. Siedział niedaleko, na słupie złamanym, który niegdyś podpierał młynarzowy most, i grał na złoconych skrzypcach. Choć ciemny był, jakby go sadzą pomalowano, przecież go Pietrek widział wyraźnie, bo skrzypce siały dokoła blask. Łysy był chlopek, na głowie nosił czerwoną kapicę, spod której wysuwały mu się uszy, wielkie jak u nietoperza, a jak u pieska kosmate. Mordkę też miał jak wyżeł, tylko ze świńskim nosem. Między palcami, którymi smyczek ujmował, dostrzegł Pietrek u niego ciemną błonę, jak u kaczk lub gęsi na łapie. Lewa noga muzykanta kończyła się końskim kopytem, ale na prawej nosił on wspinały czerwony but. Stroił czarnego chłopka kabat sukieny, ciemnego koloru, wyszyty gęsto perłami, z tych, które przynoszą w swoich skorupach wielkie szczeżuje, żyjące na dnie Osoblogi. Źrenice diablika migotały światłem czerwonym, a musiały mieć niezwyčajną zdolność widzenia, bo czarny chlopek dostrzegł młodzieńca pod olszynami, niżej pochylit swą mordkę nad strunami skrzypiec i szczerząc ostre zęby w uśmiechu, począł grać jeszcze słodziej i piękniej* [K. Dobkiewiczowa, *Węzowa królowna*].

czarny duch – 1. → diabeł; 2. → mamona; mamuna: *Czarny duch przyjdzie w nocy i zabierze matce ładne dziecko... tak, iż za krzepkiego chłopczyka*

dostanie... dziewczynę brzydka, chorowitą i krzykliwą, lub za śliczne dziewcząt-ko olbrzymiego chłopaka z bólami⁴² ...podrzutek taki zwykle umiera do następnej nocy [Z. Wierchowski, *Materiały etnograficzne z powiatu tarnobrzeskiego i niskiego w Galicji*, 1890 r. za: Gaj-DiD].

czarny koń a. czarny pies – gómośląskie istoty półdemoniczne, zjawy w postaci zwierząt ukazujące się nocami, kojarzone z duszami ludzi zmarłych, skazanych na pokutę za grzeszne uczynki. *W Bojszowach, po drugiej wojnie światowej demon ten* (→ ognisty chłop – BAP) *przeistoczył się w czarnego psa z ognistym łańcuchem przy karku. Znana jest też opowieść o czarnym koniu bez lba, pokazującym się na jedlińskiej Kepie* [Lys-DDB].

Czarny Ulan – imię diabła z regionu łęczyckiego [Grąb-DP].

Czarny Pietrek, Czorny Pietrek <może dlatego, że Piotr pochodzi od gr. *pētra* – skała> – zastępcze określenie ducha kopalni → Skarbnika.

czarodziej → czarownik.

czarodziejstwo – system praktyk wynikających z wiary w magię, czyli przekonanie, że przez pewne określone formuły zaklęć lub obrzędy można zapanować nad siłami tajemnymi i wykorzystać je do realizacji własnych, pożądaných zamiarów. Por. biała magia i czarna magia.

czarostwo → czary (I).

czarownica (I) – istota → półdemoniczna lub nawet → demoniczna płci żeńskiej, utrzymująca bezpośredni kontakt z → diabłem, spotykająca się z nim podczas sabatów, posiadająca umiejętność czynienia czarów i rzucania uroków. W szczególności zdolna do zamieniania ludzi w → wilkoiaki oraz porwijająca i odmieniająca niemowlęta.

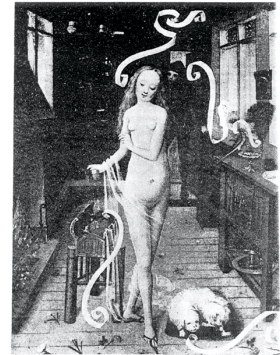

Trzy czarownice, J.H. Füssl

czarownica (II), baba, baba o urocznych oczach, babrula, bosiorka, bosorka, ciota, czarowniczyisko, dziadówka, guślica, lamia, latawica, mądra, wiedma, wiedźma, jędza, strziga (strzyga), **zła baba** – kobieta żyjąca, znająca praktyki czaromagiczne, potrafiąca rzucać (zadawać) i odczyniać uroki, sprowadzać i odpędzać (zażęgnywać) choroby, posądzana niejednokrotnie o kon-

szachty z siłami nieczystymi. *Te niezbożne białogłowy zdrowia ludzi i bydła rozmaicie pozbawiają; tym, których bez przyczyny nienawidzą, szkodzą; z przyjaciół nieprzyjaciele czynią; nienawiści w małżeństwie sieją i mnożą; niemowlątka przy połogu szatanom oddają albo zabijają; grady i pioruny szkodliwe pobudzają; choroby w ludziach i w bydłe rozmnażają i wszelkie szkody ku utrapieniu ludzkiemu czynią; na koniec, jawnie z szatany przymierze wzięwszy, z nimi bezpiecznie obciąg i biesiadują z nimi spółkowanie cielesne odprawiają... O takowych bezbożnych i przeklętych ludzi niezliczonej wielości w tej tajnowej Koronie, iż nikomu nie jest sławno, rzecz jest pewna* [Stanisław z Żąbkowic, *Młot na czarownice*⁴³, Kraków 1614].

* Czarownica – osoba uznawana za sprzymierzeńca diabła lub innych demonów; posiadająca rzekomo część ich władzy i znająca tajemnice, za pomocą których mogła pomagać lub szkodzić. W tym rozumieniu występowała głównie w kręgu kultury chrześcijańskiej i dzięki niej poniekąd została powołana do życia i uzyskala rozgłos. W XVI–XVII w. była prześladowana. Zarzucano jej stosunki z diablami, sabaty, szkolenie ludzi, bydłu i plodom rolnym. Czarownicami wg ówczesnego poglądu były kobiety starsze, rzekomo posiadające szczególnie urocz⁴⁴ oko, chrapliwy głos, różnorodne znamiona na ciele, żyjące samotnie, prowadzące dziwny tryb życia [H. Świenko, w: *Leksykon religioznawczy*].

Młoda czarownica wabiąca kochankę. Szkoła niderlandzka, XV w.

Czarownicami były: ...stare baby napięt-nowane jaką ulomnością lub bardzo brzydkie. Żadna atoli baba posiadająca nawet ulomność lub brzydotę, bez wiedzy i woli diabła czarownicą nie zostanie. *On sam wy-*

A. Manastyrski – Czarownica

⁴² Wrzodami, guzami bólowymi i ropiejacymi.

⁴³ Przekład polski.

⁴⁴ W znaczeniu: uroczone, zdolne do rzucania uroków.

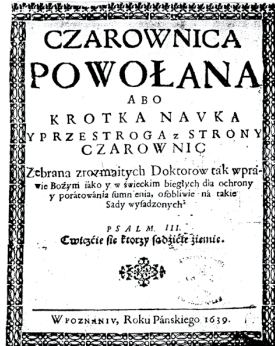
Plawienie czarownicy. G. Dietrich, XIX w. Za: Jerzy Samp, Droga na sabat, Gdańsk 1981

hótlwość czy zawiść. Według wierzeń ludowych czarownice mogły przybierać postacie niektórych zwierząt, jak puszczyka, ropuchy, śmy. Władne były sprawdzać wszelkiego rodzaju kłeski i nieszczęścia, jak również je zażegnywać, miały także tajemną wiedzę magiczną. Ich córki musiały także pozostać czarownicami i dziedziczyć po swoich matkach zdolności i wiedzę magiczną [Peł-DEM].

* Czarownice (...) – były to najczęściej brudne, wywołujące obrzydzenie baby, które miały trzymać z diabłem, ze „złym” i wszelkimi nieczystymi mocami. Miały czynić tajemne praktyki biało- i czarno-magiczne. Po wsiach budziły lęk. Oskarżano je przy wszystkich gospodarskich nieszczęściach i dolegliwościach ludzi. Znały się na czarach. Zadawały je wzrokiem, co nazywało się u nas⁴⁵ „ciepaniem uroków” (przyroków), słowami zaklęć, jadłem, ziołami, przez dotknięcie, chuch-

biaera do tego zawodu odpowiednie i usposabia je [E. Chmielewski, Czarownice, strzygi, mamony...].

* Czarownice ...były to kobiety w starszym wieku, zajmujące się znachorstwem i zielarstwem, często upośledzone fizycznie. Przeważnie żyły one w izolacji społecznej, ich domostwa znajdowały się na uboczu od siedzib ludzkich. Wprawdzie wiedźmy i czarownice budziły zawsze lęk i przerażenie, lecz mimo to odwoływano się do ich pomocy w wielu różnorodnych kwestiach. Za czarownice uważano także kobiety nie lubiane w środowisku za brak życzliwości, chciwość,

„Czarownica powołana” – strona tytułowa, Poznań 1693. Za: Jerzy Samp, Droga na sabat, Gdańsk 1981

nięcie itp. Miały przed wschodem słońca iść na miejsce, gdzie pasto się bydło i słowami: „Biera pożytek, ale nie wszystkie!” odbierały krowom mleko. Nado potrafiły ludziom zadawać różnicne słabości, kołtuny, ból oczu, brzucha – zadawać wszelkie zło. Miały mieć⁴⁶ również siłę sprowadzania deszczu. Do swoich praktyk czarownica używała różdżki znaczonej w pewnej wodzie lub jej tyłko znanych ziołach [Lys-DDB].

Powszechnie uznawano czarownice za pośredniczki i kochanice diabła, bezgranicznie mu oddane, podległe jego mocy i wielkości, za co demon rewanżował się, udzielając im zdolności sprawowania magii.

* Wykonywały one najprzeróżniejsze praktyki „sobie pożytki przywodząc, drugim ludziom psując”. Były to czary myśliszkie, mleczne, miłosne, lecarskie lub związane z pogodą. Narzucały czary oczami (→ zaurczyć kogoś) lub specjalnymi praktykami, a tych było bez liku. Wszystko odbywało się przez zaklanie diabłów. Czarownica kęśliła na ziemi koło i zaczynała szepać zaklęcia. Posługiwała się także specjalnymi ziołami, wykonując rytualne ruchy całym ciałem. Odpowiedzią na zaklęcia miał być głos lub wywołana postać demona, któremu towarzyszyły grzmoty, błyskawice lub poszum wiatru. Czarownica wypowiadała wtedy swe życzenia, którym diabły były posłuszne. Wymawianie zaklęć stanowiło podstawę czarodziejskiego rytuału. Najczęstszymi celami tych czarów było zdobycie uczuć jakiejś osoby, kobiety lub mężczyzny; psucie piwa w wiejskich karczmach, odejmowanie mleka krowom, poznanie przeszłości i wrożeń, sprowadzenie kłesk żywiołowych oraz wszelkich chorób nawiedzających człowieka [Roż-DIA].

„Miot na czarownicy”, wydanie paryskie

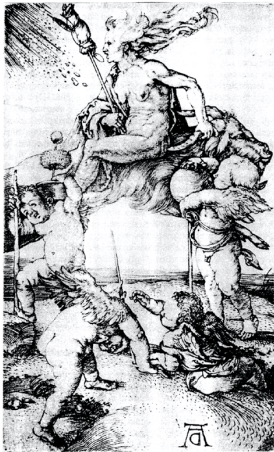
St. Koszeliński – Czarujące ziele

⁴⁵ W Bojszowach koło Pszczyzny.

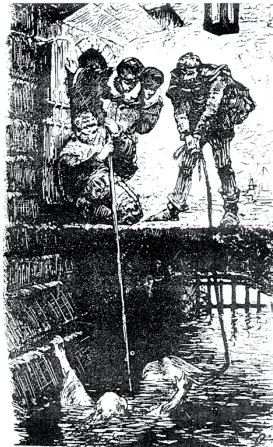
⁴⁶ Oryg.

Czarownice oddawały diabłom cześć w trakcie specjalnych obrzędów, mających niekiedy charakter orgiastyczny. Por. sabat.

* Na czary maści sporządzają z trupów szubienicznych, potyrczą⁴⁷, warząc ich, a co najstraszniejsza, że Najświętszego Sakramentu i Oleju Św. do tego zażywają. W każdy piątek, a przynajmniej Wielki, nad krucyfiksem zbytkują. Krew Pańska, jakąs imposturą wycisnąwszy, w kloakę wrzucają, co i z hostią czynią w święta czarów

Czarownica, A. Dürer

Plawienie czarownicy. G. Franz, Stuttgart 1878 r. Za: Jerzy Samp, Droga na sabat, Gdańsk 1981

swoich solemniejsze. (...) W dzień czwartkowy despekują Najświętszy Sakrament i sodomskie grzechy z czartami popielniają: w piątek Eą Mękę Pańską, w sobotę bestialskim maż się grzechem, na Matce Boskiej czci nie zostawiając. Na Św. Krzyż w maju wszystkie gumna, obory, stada i których chcą ludzi, czarują, dziwne rzeczy koło bożych mąk⁴⁸ wyrabiając i z figurami Krzyża św. [Kalendarz Duńczewskiego większy na rok 1758].

⁴⁷ Starop. straceńców, ludzi straconych.

⁴⁸ Boża Męka – kapliczka ze sceną figuralną, przedstawiającą ukrzyżowanego Chrystusa.

Atrybuty czarownicy – mak do usypiania ludzi; różdżka; gałązka osinowa. *Skrycie czai czarownica, mak na oczy panu kładzie, by się ze snu nie obudził, i gałązką osikową*

Czarownice, H.B. Grün

Czarownica zdążająca na sabat. Za: Ulrich Molitor, *De Lamiis*, Strasbourg 1489

bitego, nieochrzczonego dziecka, czarny koń, czarny ogromny kogut, kozioł, osioł, niecka, stępa.

czarownica (III) – lokalne określenie → boginki w rejonie Bychawy.

czarownica (IV) → południca.

czarownica majowa – w demonologii Kaszubów czarownica szkodząca przeważnie bydłu wypędzanemu po raz pierwszy na pastwiska, co następowa-

w pierś uderza, w tę stronę, kędy serce ludzkie bije. I pierś się zaraz rozwarła, i czerwone widać serce (...) [Wój-KLE]. Środki lokomocji na sabat: miotła, łopata, ożóg, kij (symbole faliczne), kij nasmarowany tłuszczem

wytopionym z zacc-

nym z zacc-

nym z zacc-

nym z zacc-

nym z zacc-

nym z zacc-

nym z zacc-

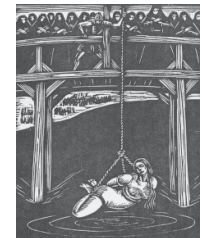
nym z zacc-

nym z zacc-

nym z zacc-

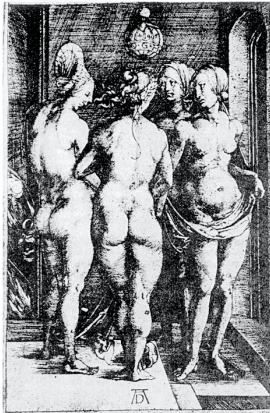
nym z zacc-

nym z zacc-

K. Stryjeński – Plawienie czarownicy

ło w okresie okolopierwszomajowym, oraz ptactwu, zwłaszcza pisklętom niewyklutym z jaj, mniej natomiast groźna dla ludzi.

Cztery czarownice, A. Dürer

posiadająca silniejsze związki z diablami, szkodząca zarówno zwierzętom, jak i ludziom. Apogeum aktywności czarownic czerwcowych przypadało w Noc Kupałną, czyli w wigilię św. Jana, podczas której odbywały sabaty. ...*dla ochrony przed czarownicami w wigilię świętego Jana robią krzyże na drzwiach, stawiają duże miotły na krzyż, wieszają krzyżowe ziele lub bylicę (...)* [B. Stalmachowska, *Rok obrzędowy na Pomorzu*]. Innymi ochronnymi zabiegami magicznymi były: wypalanie znaków krzyża nad

Pierwsze wyobrażenie czarownic lecących w powietrzu.
Drzeworyt. Z: Ulrich Molitor, *De Lamiis*, Strasbourg 1489

czarownica czerwcową, czarownica świętojańska – w wątkach wizerunkowych Kaszubów czarownica

Diabeł wiozący czarownicę.
Drzeworyt. Z: Olaus Magnus, *Historia de Gentibus Septentrionalibus*, 1555

drzwiami chlewów, łamanie gałęzi klonu, zakopywanie przed progami domostw skrzyżowanych chruścianych miotel.

czarownica południowa → południca.

czarownica świętojańska → czarownica czerwcową.

czarownica żytnia → południca.

czarowniczyisko – nadzwyczaj zła → czarownica.

czarownik, czarnoksiężnik, czarodziej, wiedźmin – 1. męski odpowiednik → czarownicy, posiadający umiejętność latania. *Czarownicy to wstrętni ludzie, a zwłaszcza kobiety*

Czarownik i złe duchy.
Marcin Bielski, *Zywoty filozofów*, Kraków 1535 r.

Czarownik i uczeń.
Rys. F. Kostrzewskiego

pośród nich. Wyrządzają one narodowi ludzkiemu nieobliczalne szkody, uciekając się do pomocy złych duchów i czarodziejskich napojów. (...) Najczęściej przyprawiają ludzi o opętanie, rzucając ich na pastwę demonów, które ich dręczą wśród nieopisanych katuszy. Niestety liczba takich czarownic jest ogromna, w każdej połaci kraju i nawet w najmniejszej wiosce znaleźć można czarownice. (...) Przez złośliwość tych ostatnich kobiet umierają ludzie i bydło, a nikt nie pomyśli o tym, że dzieje się to przez te wiedźmy. Wielu ludzi nekają najśroźsze choroby i nie zdają oni sobie sprawy, że są w mocy diablów [Trithanius Antipalus maleficorum, 1508 r.; za: Peł-DEM].

* Czarownicy ...*zawierają przymierze ze śmiercią i pakt z piekłem; robią z diabłem wyraźną umowę dla odkrycia spraw nieznanych, znalezienia skarbu albo popełnienia*

zbrodni. Używają bezecznych zaklęć magicznych, przedmiotów i trucizn, rysują kola lub inne znaki magiczne, wzywają lub radzą się demonów, pytają ich i otrzymują odpowiedź; (...) ofiarowują demo-

Egzekucja Urbaina Grandier w Loudum w 1634 roku. Sztucz. z XVII wieku

czarownik od chmur → planetnik.

czart <ogólnosłowiańskie, pogańskie; termin pochodzący prawdopodobnie od *czarów* – pierwotnie oznaczających kreślenie bądź rycie magicznych znaków; starosłow. *czri* – przeklinać, zaklinać>, **czert**, **czort**, **śl.**: **cart** – 1. pierwotnie prasłowiański demon, stanowiący personifikację bliżej nieokreślonych złych sił, prawdopodobnie mocy wiatru, o czym świadczą wyrażenia ludowe na widok wirów powietrznych: *czort leci*; *czort po polach skacze*, *czorta wesele*; *moc czarta*; *czart się żeni*; 2. w epoce chrześcijańskiej → diabeł. *Czart*, *czort*, *czarcik*, *dyabeł*, *szatan*, *wróg*, *czarny duch*, *bies* [Lin-SJP]. *Bierze czart na siebie ciało z powietrza, z grubych waporów ziemskich*. *Św. Antoniemu Pustelnikowi dawał się widzieć, strasząc go to w postaci zwierząt strasznych, to ptaków drapieżnych*. *Św. Pachomiuszowi w postaci koguta*, *św. Romualdowi w postaci jelenia*, *św. Hilarionowi w postaci liszki*, *św. Dunstanowi w postaci niedźwiedzia*, *św. Małgorzacie w figurze smoka*. Innych zwodząc, jako to *św. Marcina*, *prezentował się w osobie Chrystusa*, *św. Teodorowi w osobie Boga*, *św. Julianie*

Diabeł wręcza czarownicy magiczną maść i proszek, służące czynieniu maleficioń. Z: Francesco-Maria Guazzo, *Compendium Maleficarum*, Mediolan 1626

nom różne ofiary, zapalają świece na ich cześć (...) robią sobie pierścien, lustro lub male flaszeczki, aby zamknąć tam diabły, wierzą bowiem, że otrzymają od nich radę i pomoc [Papież Sykstus V w bulli *Coeli et terrae creator Dei*. Koniec XVI w.; za: Roż-DIA];

2. – demon leśny.

Czart w postaci ptaka wylatujący z ust Marcina Lutra. Kronika Marcina Bielskiego, Kraków 1654

gołębia, owieczki, baranka. Gdyż te zwierzęta Chrystusa Pana symbolizują; w czym ja bardzo consentio⁴⁹, ponieważ samego Chrystusa postać bierze, gdyż się wielu świętym w osobie jego prezentował, chcąc oszukać. Najbardziej się delektuje postacią kozła, który znaczy szpetność, odrzucenie, lewą rękę na dniu sądnym⁵⁰ [Tuw-CiCP].

Czart – według przedchrześcijańskich wierzeń demonologicznych pomocnik Pekleńca, postać z kręgów piekielnych złych mocy, → Dydek, który *kazał się buntować przeciwko ciemności i panom tego świata* [wg B. Trentowskiego, za: Link-SBiD].

czart nocny → latawiec. *Czart nocny, latawiec, incubus ad masculos accedens feminam, fingit, feminas aggrediens masculum se exhibet* [G. Knapski (Cnapiusz), *Thesaurus*, 1641]. *Latawiec – to czart nocny. Piorum 'bije' (goni) za latawecem, chcąc go trafić* [O. Kolberg, *Tarnowskie – Rzeszowskie*].

⁴⁹ Nie jestem zgodny.

⁵⁰ Skierowanie na lewą stronę przez Boga, czyli na karę piekielną, potępienie.

w osobie anioła, św. Natanaelowi Pustelnikowi, nigdy nie wychodzić z celi nie mającemu *ex voto*, w osobie jeźdźca na osle, wywołując go z celi, św. Makaremu w osobie korsarza; Apellesowi Pustelnikowi jako też Wiktorowi w osobie urodziwej panny. Chcąc wiernym poufałym się komu stawić, pokazuje się w postaci pieszka, kota. (...) Powiadają, że nie bierze się za postaci

Głowa diabła. Drzeworyt z 1484 roku